

שרון שטרית

לא מדברים פוליטיקה

הטראומה הקולקטיבית המזרחית
ומלכוד הזדהויות בין־דורי

”כלי־בדולח שאנו מטילים לרצפה”, אומר פרויד (1933, 228), כמטפורה להתפרקות המבנה הנפשי, “נשבר, אבל לא שבירה אקראית; הוא מתפרק לאורך קווי־הפיצול לרסיסים, שתיחומיהם היו אמנם סמויים מן העין, אבל מבנהו של הבדולח הוא שקבע אותם מראש”. מגפת הקורונה, הרפורמה/מהפכה המשפטית, אסון שבעה באוקטובר, החטופים והמלחמה המתמשכת מטלטלים אותנו שוב ושוב, חושפים ומעמיקים את קווי הפיצול בחברה הישראלית, עד לכדי סכנת התפרקות. לא ניתן לדעת מראש מהם קווי הפיצול, רק בדיעבד אפשר לזהותם. כך, לטראומות בנפש היחיד, כמו גם לטראומות קולקטיביות בנפש ההמון, יש חלק בהתוויית קווי הפיצול. במאמר זה אתבונן מזווית פסיכואנליטית באחד מקווי הפיצול/השסע האשכנזי-מזרחי, ובמיוחד בטראומה הקולקטיבית המזרחית (שטרית, 2022) ובאופנים הסמויים והלא־מודעים שבהם היא לופתת את היחיד, את המשפחה ואת החברה בכללותה.

פסיכואנליזה מתמקדת ביחיד, ומתוך חקירת התהליכים, בעיקר הלא־מודעים, המתרחשים בנפשו, היא לומדת על תהליכים המתרחשים גם בנפש המשפחה והחברה. בדיסציפלינות השונות התבסס גוף ידע מחקרי על הדיכוי והטראומה שחוו מזרחים ומזרחיות בעשרות השנים הראשונות לקום המדינה, אולם חקירה פסיכואנליטית, מתוך הקליניקה, כמעט לא קיימת בספרות המקצועית. בעבודה ראשונית זו אטען כי מטופלים ומטופלות מזרחים, בני הדור השני והשלישי, על אף שחלקם התקדם והצליח בחברה, נותרו לפותים בידי הטראומה. בפרט פעיל אצלם, כל אחד ואחת בדרכם הייחודית, מלכוד הזדהויות בין־דורי,

שלפיו קיימת הזדהות לא־מודעת עם האדרת אשכנזיות/נחיתות מזרחית, המלווה בשנאה על הנחיתות. המלכוד תורם להנצחתם כקורבנות, ובהקשר החברתי – לקיבוע השסע. זיהוי אופני הפיתח חיוני להיחלצות מהטראומה ולא־יחוי.

בטראומה קולקטיבית מופנית "אלימות מדינתית או קבוצתית כלפי מספר גדול של בני אדם, לא בשל התנהגות מסוימת מצידם אלא בשל מהות בלתי ניתנת לשינוי: זהות, השתייכות לקבוצה אתנית או לדת מסוימת" (ויל, 2021, 20). מקורות הטראומה הקולקטיבית אינם תוך־נפשיים, אלא בסֵפֶר הפוליטית-האידיאולוגית. כך גם הטראומה המזרחית, שמקורותיה באימוץ תפיסה אוריינטליסטית על־ידי דור המייסדים של מדינת ישראל וממשלותיה. התפיסה שלפיה "מזרחי/ערבי הוא פרימיטיבי ונחות ואשכנזי/אירופאי הוא איכותי ועליון", עיצבה מדיניות מפלה וחס גזעני כלפי עולים מארצות ערב והאסלאם, הים התיכון והבלקן, שנכללו בהגדרה "מזרחים".

מה ההשלכות הנפשיות של מדיניות הדיכוי, ההדרה והפגיעה השלטונית על נפשם של מזרחים ומזרחיות? מה קורה בנפשו של ילד שהמערכת החינוכית רואה בו "טעון טיפוח", נחות שכלית ותרבותית, וקובעת שעתידו במסלול המקצועי? הילד יזדהה כנראה עם מה שחושבים עליו, וגם עם המוסכמות שמאדירות את האשכנזי, "הצבר האולטימטיבי". מדובר במלכוד הזדהויות לא־מודע, שבבסיסו נחיתות המלווה בזעם ובשנאה על המחיקה, ההקטנה וההשפלה. מלכוד זה, שחוזר בווריאציות שונות אצל מטופלים ומטופלות מזרחים, בני הדור השני והשלישי,¹ הוא תצורה של הזדהות עם התוקפן. זהו מנגנון הגנה האופייני להתמודדות עם טראומה, שבו האדם מאמץ את תפיסתו של התוקפן-המְעוּל, והיא מנהלת אותו מבלי שיהיה מודע לכך.

על אף השינויים שחלו באי־השוויון האתני בישראל, נתונים מחקריים מצביעים על קו בלתי־עביר שמקשה על מזרחים ליהנות מהצלחה וממוביליות. גם בקרב אלו שחצו קו זה והגיעו להישגים מרשימים, רבים נושאים את עקבות הטראומה המזרחית ונותרים לפותים בה באופנים בלתי־מודעים. אי־הכרה בהיסטוריה הפוגענית ביחס למזרחים ובהשלכותיה הנפשיות כמוה כשיתוף פעולה עם ההכחשה; אי־הכרה בחווייתו של הסובייקט הלפות בטראומה דנה אותו לחזרות אינסופיות המחלישות ומנציחות את מיקומו כקורבן,

1 דור ראשון מתייחס לילדים שהתחנכו בישראל בעשרות השנים הראשונות וחוו את הפגיעה הממסדית. בקליניקה זוהו האופנים שבהם עבר המלכוד לדורות הבאים.

אובייקט לנצח. הקשבה פסיכואנליטית רב־ממדית תתייחס למקור הטראומה ותכיר בעוול ובדיכוי, אולם המוקד שלה אינו "האחר הפוגע", אלא חקירת האופנים הלא־מודעים שבהם הפרט משמר באופן פעיל את מיקומו כקורבן ונותר לפות בטראומה. באמצעות דוגמאות מהקליניקה ומהחברה הישראלית אראה כי זיהוי פעולת מלכוד ההזדהויות חיוני להיחלצות של מזרחים ומזרחיות, ויותר מכך – ליצירת נתיבים ואפשרויות חדשות לחברה כולה.

אפריל 2024, ערב שבת, האנליזה של יוסי

משפחה מזרחית סביב שולחן האוכל. מאז המהפכה/הרפורמה המשפטית הוחלט ש"לא מדברים פוליטיקה". אב המשפחה, מסור לילדיו, אהוב על הבריות, נפשו קשורה בנתניהו, ולצידו ילדיו וחתניו/כלותיו, המבטאים מגוון דעות פוליטי. המשפחה לא ממש מצליחה להימנע מדבר על פוליטיקה, וברגע שמתחילים, זו כרוניקה ידועה מראש של ריב קשה, המתגלגל לתהומות של פגיעה וגם שנאה. אמירות כגון "שמאלנים", "בוגדים", "הם (הקפלניסטים)" הורסים את המדינה", נאמרות בטון רושף על־ידי האב במהלך ויכוח עם הבן "התל־אביבי" ואשתו (האשכנזיה). יוסי, הבן, בטיפול פסיכואנליטי זה כמה שנים, מאז שבעה באוקטובר אינו סולח לאביו, דמות אהובה ומרכזית בחייו, על דבקותו בביבי, ולרגעים חש שנאה על אי־ יכולתו של האב לומר שטעה, על ההרס והחורבן.

דינמיקה זו חוזרת במשפחות מזרחיות רבות. בשבריר אמירה, לא בהכרח פוליטית, ניצת הפיצול במשפחה, ובני המשפחה נזרקים לעולם חשדני, שונא, של "הם ואנחנו", "מזרחים-אשכנזים", "נאמנים ובוגדים". על קצה תהום הניתוק.

מלכוד ההזדהויות פעיל במשפחה, בעיקר באופנים סמויים. הסימפטום הגלוי מתבטא בטעינות נפיצה סביב "המצב". אביו של יוסי, דור ראשון לטראומה, מזדהה עם התפיסה המקובלת שלפיה אשכנזי "עליון" ומזרחי "נחות". ברובד גלוי האב מחובר לחמולה המזרחית שבה גדל, ועונה בשלילה נחרצת לשאלה אם חש נחיתות. אולם באופנים לא־מודעים כיוון את בנו להתרחק מהסביבה המזרחית ולעשות כל שנדרש כדי להיחלץ מהשוליים, להתקבל לחברה האשכנזית ולהצליח בה. ואכן כך היה. יוסי פעל בהתאם לציווי הלא־מודע של אביו, והתחבר לסביבה האשכנזית: חברתית, מקצועית ורומנטית. הוא הזדהה עם האֶדרת האשכנזיות. מדובר בהזדהויות לא־מודעות. לזהות שלנו רובד

מודע – הסיפור שאנו מספרים על אודות עצמנו, ובסיס לא־מודע – ההזדהויות, שלהן כוח ההשפעה העיקרי. כך, ברובד מודע טען יוסי שהמזרחיות אינה רלוונטית עבורו, ולא עסק בה, ובה בעת, למרות הצלחותיו הרבות, היה מנוהל לחלוטין על־ידי הזדהויות עם האדרה־נחיתות. למשל, הוא נזקק תמידית לאישור מהממסד האשכנזי שאותו האדיר, וכאשר לא נענה חש עלבון וזעם. הזדקקות מאדירה זו הותירה אותו בעמדת נחיתות מתמשכת.

במהלך האנליזה, משנעשה יוסי ער להזדהות שלו עם הממסד האשכנזי "התוקפן", התעוררו אצלו זעם ושנאה לאשכנזים. השנאה היא אָפֶקט וגם אָפֶקט טבעי של היחלשות ההזדהות עם התוקפן. או אז יכול הסובייקט, לעיתים לראשונה, לבטא כעס על העוול שנעשה, שלא אחת אינו בר־תיקון. שנאה זו מבטאת התפתחות מבחינת הסובייקט, והיא חיונית לתנועת היחלצותו מההזדהות הלוכדת. עם זאת, העוול יכול להיות מגויס על־ידי הנרקיסים², ואז בשם הפגיעה מותר הכול: אפשר לשנוא ללא רסן, שנאה שאינה בשירות ההיחלצות, אלא בשירות הקורבנות.

בארוחת שישי, סביב הדיון פוליטי, עולים הזרמים התת־קרקעיים, הפצע ההיסטורי ואופני ההתגוננות מפניו – מלכוד ההזדהויות. אז מתמקם אביו של יוסי בעמדת הקורבן, ונחשף גרעין קשה של שנאה וחשדנות כלפי אשכנזים וכלפי כל הקשור לממסד ולשמאל, ובכללם יוסי, שמזוהה ברגעים אלו כ"אשכנזי". שנאת האב אינה מאפשרת דיאלוג. אחת המחשבות ביחס לזה היא שחויית הפגיעה הקשה מהממסד צרובה בנשמתו בלי יכולת לאיחוי; השנאה והחשדנות, שלרוב נותרות חבויות, ניצתות בעיקר סביב הנושא הפוליטי והממסד, השדה העיקרי שבו התרחשה הטראומה. פרט לכך, הקורבנות ממכרת, ובעצמה חוסמת, ואז משמש העוול להשתקה, לטרור ולהדיפת כל אפשרות לחשיבה ולביקורת, ואף הצדקה לנקמות ולפגיעה. אומנם יוסי התנגד נחרצות למהפכה המשפטית, אבל לא היה מסוגל להשתתף בהפגנות. כל עוד נותר לכוד בסבך ההזדהויות, ההשתתפות בהפגנה נתפסה כבגידה באביו, ועוררה אשמה וחרדה. במארג היחסים עם האב פעל גם הנרקיסים, שלפיו אין מקום לאחרות, לנפרדות, ומהלכים לכיוון זה עוררו לרוב כעס ונקמנות מצד האב.

2 משמעות הנרקיסים כאן היא הגנה לא־מודעת, הכופרת במגבלותינו, למשל באמצעות גיוס העוול והקורבנות כהצדקה להתנערות מכל אחריות על כישלונות, מגבלות ומחדלים, כך פועל הנרקיסים לשימור אשליית כול־יכולות.

"מלך ישראל השנייה", דוגמאות לפעולת מלכוד ההזדהויות בחברה

תהליכים אלו, המתרחשים בנפש היחיד ובמשפחה, מתרחשים גם בנפש החברה הישראלית. מלכוד ההזדהויות הבין-דורי פעיל גם בחיבור בין מזרחים לנתניהו (שטרית, 2020). האדרה והערצה מופנות אליו – נציג האליטה האשכנזית, "מלך ישראל השנייה". בהכתרה זו מעלים מזרחים אלו את נתניהו לדרגה עליונה, ואת עצמם ממקמים (באופן לא-מודע) כנחותים. עם הנחיתות מתעוררת השנאה, שמנוצלת על-ידי נתניהו ומופנית נגד אשכנזים, השמאל וכל מבקרי נתניהו – בג"ץ, "הקפליסטים", משפחות חטופים. בסידור נרקסיסטי זה, בשירות ממשלת נתניהו, "הרע" מושלך באופן קבוע על "האחר" – "מבקרי נתניהו", המתויגים כ"שמאלנים" וכ"בוגדים". כך מתנערים מאחריות, כולל בנושא אסון שבעה באוקטובר.

תצורה נוספת של מלכוד ההזדהויות – עד שבעה באוקטובר, פעילים מזרחים שהתנגדו למהפכה המשטרית, מימין ומשמאל, נעו על הסקאלה שבין השתתפות מסויגת במחאה לבין דחייה ובוז כלפי עיוורון "השמאל הפריוילגי הלבן", ואף הימנעות מהשתתפות בהפגנות, במיוחד בקפלן. פעילים אלו הסבירו את החשדנות והפסימיות כקשורות למאבקם הממושך והמתסכל ולהפניית העורף. בדרך זו תוארו מובילי המחאה כמי ש"לא מעניקים מקום", "לא מזמינים". כך מתמקמים שוב אותם פעילים כ"קטנים" המצפים ש"האדון" האשכנזי יזמין ויתן מקום, דיאלקטיקה קלאסית של "עבד-אדון" (שטרית, 2023).

בהתייחסה ל"כנס השלום" (1.7.2024) כתבה פעילת השמאל המזרחית ספיר סלוצקר-עמראן (**הארץ**, 2024): "ההובלה תמיד אשכנזית... ובכל זאת החלטתי ללכת... הבנתי, שאני לא רוצה... להמשיך להתבונן מהצד, להתעצבן, ולהסביר למה השמאל בישראל הוא לבן וכושל. זה תוקע אותנו במקום". בדבריה חושפת סלוצקר-עמראן את מלכוד הזדהויות שבו כבולים פעילים בשמאל המזרחי – כל עוד הם עסוקים ב"שבט הלבן", הם נותרים לכודים בהזדהות שמשאירה אותם מובילים, מוֹדְרים ותקועים. זהו מעגל הרסני המצמצם אפשרות לשיתוף פעולה ומחמץ הזדמנויות להיחלצות ולשינוי.

סיכום

פסיכואנליזה מאפשרת לאדם היכרות חוזרת ונשנית עם האופנים שבהם הוא מתגונן מפני הטראומה, עם ההזדהויות האוטומטיות ועם חלקו, שמשאיר אותו לכוד בהן. אי-הכרה בחלק של הסובייקט, שמשאירו לפות בטראומה, מותירה אותו לכוד בחזרות אינסופיות המנציחות את מיקומו כקורבן, אובייקט.

אחד האפקטים של הטראומה המזרחית הוא מלכוד הזדהויות לא־מודע, שלפיו קיימת האדרת אשכנזיות לצד תחושת נחיתות. זו האחרונה מלווה בשנאה על ההקטנה והנחיתות. מלכוד זה עובר בין הדורות במשפחות מזרחיות, לופת לטראומה מזרחים ומזרחיות, כל אחד בדרכו הייחודית. באמצעות דוגמאות מהקליניקה ומהחברה הישראלית הצגתי אופנים שונים שבהם פועל המלכוד. כך, גם אצל מי שהגיעו להישגים מרשימים פעילה הזדהות לא־מודעת עם האדרת אשכנזיות, החוסמת את דרכם, מכפיפה אותם ל"אדון האשכנזי", ומשמרת את נחיתותם מולו. הנחיתות מלווה בשנאה לא־מודעת, ולכן מסוכנת והרסנית, ומועדת לשימושים נרקיסיסטיים ופוליטיים.

במובן מסוים, אצל הדור הראשון לטראומה הפצע אינו ניתן לאיחוי. העיבוד וההיחלצות אפשריים בדורות הבאים. בהתייחס לאנליזה של יוסי, אביו, בן הדור הראשון, לכוד בפגיעה וגם בשנאה. איתו "אין עם מי לדבר", הוא אינו יכול/מסוגל "לשחרר" את בנו לדרכו. עבור יוסי, היחלצות משמעה פרידה כואבת מאביו האהוב ומהזדהויותיו איתו. הוא נדרש "לשחרר" את אביו, כך שיוכל להיחלץ מהמסלול החזרתי והחוסם של הטראומה, לצאת לדרכו ולבחירותיו.

תהליכים אלו, המתרחשים בחיי היחיד, המשפחה והחברה, שזורים ומשפיעים זה על זה. הזדהויות בין־דוריות תורמות לקיבוע ולהנצחת הדיכוי והשסע בחברה; בה בעת, מנגנוני דיכוי, שעדיין פעילים בחברה, תורמים להגברה ולקיבוע של ההזדהויות הבין־דוריות.

החברה הישראלית שלאחר שבעה באוקטובר היא חברה פצועה. מדובר בקטסטרופה שערטלה אותנו מכל מה שעוטף אותנו, מהקונספציות ומהסדרים שהכרנו. בקרב אלו שנפגעו ישירות, הפגיעה כה קשה, שלא ניתן להיחלץ ממנה. אולם, לרובנו כפרטים, וגם לחברה בכללותה, העת הזו היא גם הזדמנות להתארגן ולהתמקם מחדש, כולל בהקשר המזרחי. היחלצות מזרחים ומזרחיות ממלכוד ההזדהויות חיונית לשינוי וליצירת מנהיגות חדשה, שאינה כבולה לטראומה וליחסי כפיפות אתניים. מנהיגות אחראית החותרת לאמת וללמידה מהכישלונות ומעוולות עבר, ערה למלכוד ההזדהויות ולסכנות שבשנאה,

ופועלת לאיחוי, לתיקון וליצירת אפשרויות ונתיבים חדשים, עבור היחיד, עבור המשפחה ועבור החברה הישראלית בכללותה. האם נשכיל לטפח מנהיגות כזאת?

רשימת המקורות

וייל, אווה (2021). **מקומות הטראומה, רצח עם: השזירה האינדיווידואלית-קולקטיבית**. מונוגרפיה שהוצגה בכנס ה־81: פסיכואנליטיקאים דוברי צרפתית, ירושלים.

סלוצק-עמרמן, ספיר (2024, 11 ביולי). יש הרבה בעיות בשמאל הישראלי. ועדיין צריך להצטרף ולהיות חלק מהפתרון. **הארץ**.

<https://www.haaretz.co.il/opinions/2024-07-11/ty-article-opinion/.premium/00000190-a16d-ddf1-abb6-eded8aab0000>

פרויד, זיגמונד (1933). הרצאה ה־31: פירוק האישיות הנפשית. **תרבות בלא־נחת ומסות אחרות**. תל־אביב: דביר.

שטרית, שרון (2020, 10 בדצמבר). נאמנים בכל מחיר: מדוע מזרחים ממשיכים להצביע לנתניהו? מוסף **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/2020-12-10/ty-article/.highlight/0000017f-c3d9-d9aa-afff-fbd9ba6b0000>

שטרית, שרון (2022). הטראומה הקולקטיבית המזרחית. הרצאה בכנס "בין הפסיכואנליטי לבין הסוציולוגי: טראומה בתווך שבין הפנימי לחיצוני", נס ציונה, ובחברה הפסיכואנליטית (2023). בתהליך עיבוד למאמר.

שטרית, שרון (2023, 7 בספטמבר). זו הזדמנות היסטורית למזרחים להשתחרר מהנחיתות. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/opinions/2023-09-07/ty-article-opinion/.premium/0000018a-6f22-d8b9-affe-7f2e63620000>

ד"ר שרון שטרית, פסיכואנליטיקאית מנחה ופסיכולוגית קלינית, החברה הפסיכואנליטית בישראל. בשנים האחרונות עוסקת בחקר הטראומה הקולקטיבית המזרחית והשפעותיה על היחיד ועל החברה הישראלית בכללותה.

דוא"ל: shiritritsharon@gmail.com